

DOI

УДК 930.2:[82-6:929Срезневський]"185/186"

Славістична кореспонденція Ізмаїла Срезневського з Центральною Європою 50–60-х років XIX ст.*

Теодорічка Готовська-Хенце

докторка історичних наук, доцентка секції Всесвітньої історії і міжнародних відносин Нового та Новітнього часу Інституту історичних досліджень Болгарської академії наук, бульвар „Шипченський перевал”, 52, блок 17, Болгарська академія наук Софія 1313 Болгарія, tgotovska@abv.bg
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3032-479X>

У статті представлено огляд початкової наукової і викладацької діяльності Ізмаїла Срезневського на кафедрі славістики Харківського університету крізь призму його кореспонденції (опублікованої та неопублікованої) з колегами та друзями з Центральної Європи. Більшість із контактів зав'язалося під час його академічної подорожі за кордон. У статті представлено два типи контактів: з представниками старшого покоління славістів (Павел Йозеф Шафарик, Вацлав Ханка) і з друзями та колегами молодшого покоління (Людовит Штур, Алоїс Шембера). Листування містить професійні теми, пов'язані з початком академічної славістики у Росії та ілюструє загальну атмосферу слов'янської взаємності. Авторка визначає великий вплив політики та цензури часів неоабсолютизму, як на кореспонденцію Срезневського з Центральною Європою, так і на подальший його професійний розвиток. Після того як вчений очолив кафедру славістики у Санкт-Петербурзі він зберіг попередні наукові переваги, методологію та зосередив власні зусилля на розвитку російської палеографії, в яку і зробив основний внесок.

---

* Стаття підготовлена у межах реалізації болгарсько-словацького проекту „Зустрічі Болгарії та Словаччини: соціальні, економічні та політичні перетворення, інтеграційні виклики (XIX–XX ст.)».

Петербурзький професор радіє великій кількості студентів і дослідників. Деякі з них були болгарами за своїм етнічним походженням. Оскільки контакти з Шафариком і Ханкою не перервалися, до Праги з рекомендаційними листами до них прибув відомий учень Срезневського Костянтин Петкович. З листів Шафарика до Срезневського видно, що чеський славіст не був задоволений петербурзьким вихованцем. Набагато успішнішою виявилася співпраця вченого з іншим молодим вченим – російським випускником, етнічним болгариним Атанасом Шоповим. Разом вони створили перший бібліографічний список книг, написаних болгарами. Натомість листи Шопова напрочуд гарно ілюструють професійний дух кореспонденції між тогочасними славістами.

Ключові слова: Ізмаїл Срезневський, кореспонденція, славістика, слов'янська взаємність, модерна болгарська бібліографія.

Ismail Sreznevski's Slav Correspondence during the 50^{ties} – 60^{ties} of 19th

Teodorichka Gotovska-Henze

DSc, Associate Prof. at Department History of the World and the International Relations in New and Contemporary Time, Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Science, Shipchenski prohod Bld., 17 Block, Sofia 1313 Bulgaria
tgotovska@abv.bg , [ORCID https://orcid.org/0000-0002-3032-479X](https://orcid.org/0000-0002-3032-479X)

The article presents the initial phase of the scientific and teaching activity of the first head of Department for Slavonic Studies at Kharkov's University Ismail Sreznevski through the correspondence (published and non-published) he had with colleagues and friends in Central Europe. There were mostly contacts, initiated during Sreznevski's previous travel abroad. Two kinds of contacts are presented in the article. In the first category there were representatives of the elder generation Slavists (Pavel Joseph Shaffarik, Venceslaus Hanka) and in the second: friends and colleagues of the younger generation (Ludovit Stur, Alois Shembera). The letters' s

exchange contained on one hand professional themes, connected with the beginning of the academic Slav Studies in Russia, and on the other illustrated the general spirit of Slav mutuality. The author pointed out what a big influence the neo-absolute political time and the censorship had on the Sreznevski's correspondence with Central Europe and on his further professional development. He left Kharkov and became a Head of the Department for Slavonic Studies at the University of Sankt-Peterburg, abandoned his previous scientific priorities and methodology and devoted his efforts to the Russian paleography. His biggest scientific contributions are in the field of paleography. The Sankt-Peterburg's professor enjoined many students and followers, some of them also Bulgarians. The contacts with Shaffarik and Hanka were not broken, that was why Sreznevski's former student Konstantin Petkovich came to Prague with cover letters, addressed to them. As seen from Shaffarik's letters to Sreznevski, the Slavist was not very satisfied with him. More successful was scientist's cooperation with another young Bulgarian and former Russian student – Atanas Shopov. Shopov compiled (with Shffarik's help and encouragement) the first bibliographical lists of modern published Bulgarian books, done by a Bulgarian. Shopov's letters were used in order to illustrate the strictly professional character of the Slavist's correspondence at that time.

Key words: Izmail Sreznevski, Correspondence, Slav Studies, Slav Mutuality, Modern Bulgarian Bibliography.

Першим очільником харківської славістичної кафедри був Ізмаїл Срезневський. Він почав працювати після майже трьох років відряджень у закордонні слов'янські країни¹. Саме тоді було започатковано перші його міжнародні контакти. Проте відразу ж зазначимо, що зарубіжні слов'янські впливи були помічені ще до його від'їзду з батьківщини. Про це свідчить його перша праця зі славістики – «Словацькі пісні» (1832), що стала результатом його зустрічей з купцями зі Словаччини. Тоді студент, крім російської,

---

¹ Яка згідно з новим академічним статутом мала відбутися перед оголення ним нової кафедри Харківського університету.

польської та української мов, якими він чудово володів, вивчив ще й словацьку, сербську та чеську. Також він познайомився з доступними в Росії основними дослідженнями зарубіжної славістики. Зацікавленість славістикою викладача-початківця кафедри політичної економії та статистики підтверджується також співпрацею з «Журналом міністерств народної освіти», на сторінках якого молодий вчений публікує «Краледворський рукопис» Вацлава Ганки та чеський словник Йозефа Юнгмана (Francev 1914, с. 2). Слід також підкреслити загальний ідейно-філософський погляд автора, що формувався під впливом європейського романтизму (французької, чеської, а також української національних шкіл).

Завданням цього короткого дослідження, виконаного за матеріалами листування (опублікованого та неопублікованого) з Центральною Європою першого харківського славіста, є визначення професійних та ідейних взаємовпливів у творчості славістів з точки зору академічної славістики.

Контакти Срезневського на початку його академічної кар'єри стосувалися передусім його академічної відрядження. Найдовше він перебував у Національному музеї у Празі. «Прага і чехи, як і всі, з ким мене пов'язала щаслива доля, навіки залишаться для мене дорогими й незабутніми» (Francev 1914, 23), – писав І. Срезневський бібліотекарю В. Ганці. Він також встановив тісні контакти у Моравії (Готовска-Хенце 2013, 172–178), а завдяки дружнім стосункам з Людовітом Штуром вчений познайомився і з головними представниками словацького національного руху (Міхалом Милославом Ходжею, Яном Холі, Само Галупкою), а у Пешті познайомився і з Яном Коларом). У Загребі він зустрічався з Людевитом Гайєм та його однодумцями. Він писав Ганці й про зустрічі зі своїми «новими іллірійськими друзями» (Francev 1914, 34–37). Крім них, у Загребі дослідник познайомився зі Станкою Вразою, який, у свою чергу, відвіз його до Любляни. Він був знайомий із сербами «Матиці Сербської» у Пешті, і був частим гостем Вуки Караджича у Відні. Завдяки академічному відрядженню молодий учений повернувся на батьківщину вправним знавцем культурних особливостей окремих

слов'янських народів та їхніх мов. Перші його листи до Центральної Європи датуються 1842 р., тобто вони були написані одразу після його повернення до Харкова.

Український і «слов'яно-російський» період у творчому шляху Срезневського

Показовою щодо задумів та творчих намірів викладача-початківця стала вступна лекція, прочитана 16 жовтня 1842 р. в аудиторії Харківського університету й опублікована в повному тексті Францевим (Francev 1914, 55–56). «Питання слов'янства стало європейським питанням, не питанням моди... а глибокою темою», – прокоментував Срезневський відкриття низки закордонних кафедр славістики. Для Росії це також вкрай необхідно, оскільки вивчення слов'янських мов полегшить взаємне спілкування, а вивчення літератури збагатить рідну літературу. Славістика підтримує самопізнання і саморефлексію росіян.

«Пробудження національного життя слов'ян» стало головною причиною інтересу до них науковців, – зазначив славіст, підкреслюючи, що росіяни в цьому плані не виняток, оскільки Велика вітчизняна війна проти Наполеона пробудила їхнє національне почуття. Автор наголошував, що йшлося не лише про подібні процеси, а й про відчуття «племінної спорідненості й приналежності», що виникли у слов'ян (Francev 1914, 55). Застосовуючи концепцію Шафарика, він переконував слухачів у тому, що слов'яни – це стародавні народи зі спільною культурою, яка не поступається іншим великим народам (німецьким і романським), тому їх комплексне вивчення є внеском у пізнання спільного минулого Росії і старого континенту у цілому (Bogatova 1993, 53).

Поряд із науковими аргументами у лекції застосовувалися й безпосередні спостереження часів подорожі. «Наші одноплемінники, які живуть за кордоном, знаходяться у більш несприятливих умовах, аніж ми, росіяни», – констатував Срезневський. «Ми зобов'язані любити слов'янство... адже ми слов'яни... це моральний обов'язок... обов'язок любові свого до свого, брата до брата»

(Francev 1914, 56). І оскільки, за його словами, без справжнього знання неможливо мати любов, це ще один привід започаткувати нову наукову дисципліну. З цих слів зрозуміло, що, на думку автора, славістика та слов'янська взаємність нерозривно пов'язані, і росіяни мають особливу місію підтримати своїх братів. Ці висловлювання мають прямий зв'язок із романтичною теорією словацького пастора Яна Колара – не випадково, за словами одного зі слухачів лекції, вірші цього поета «не сходили з уст» лектора (Lamanskiy 1890, 18). На перший погляд здається, що славіст-початківець прямо «імпортував» ідеї слов'янської взаємності зі свого недавнього закордонного відрядження. Але більш уважний розгляд дає змогу побачити, що слов'янський романтизм Срезневського формувався раніше й за інших обставин. Ще у студентські роки він перебував у колі молодих митців, об'єднаних літературним принципом народності, інтересом до живого фольклору (Dostal 2003, 67–69) і брав участь у культурному національному русі на сході України, центром якого був Харків. Тоді він зблизився з відомим поетом-патріотом Амвросієм Лук'яновичем Метлинським, а з 1838 р. почав видавати серію книг «Український збірник», де друкував українські пісні, прислів'я, загадки тощо. Фольклористика переконувала росіян, що українська є окремою мовою. У 1834 році він присвятив цій темі спеціальну статтю (Lamanskiy 1890, 4).

1833 року Срезневський захоплюється історією України, яка стала його основним заняттям. У листі до матері від 27 лютого 1833 року він розповідав, що зібрав «надзвичайну кількість відомостей» та визнав запорозьку старовину «власним життям» (Kievskaya starina 1901, 35). Серія «Запорізька старовина» (1833–1836) цілком витримана у дусі національної романтики. Деякі автори звертають увагу на подібні настрої у творчості Тараса Григоровича Шевченка (Zinchuk, 158–167).

Це, звичайно, не випадково. Збирання фольклору, інтерес до минулого та рідної мови – типові явища, притаманні епосі романтизму у всій Європі, тобто. українське культурне відродження розвивалося у контексті інших слов'янських

течій. Отже, для вченого-початківця академічне відрядження забезпечило зв'язок і знайомство з подібними процесами та явищами, але все одно ключовими у формуванні світогляду автора були «ідеологічні паростки» часів студентства. Листування ж свідчить не лише про схожі емоційні настрої, а й взаємні впливи.

Загальна характеристика листування та основні його теми

У кореспонденції Срезневського чітко виокремлюється два періоди: до 1847 року і після 1848 року. Вони пов'язані із подіями політичного характеру. Перша – викриття «Кирило-Мефодіївського товариства». Імператор Ніколай I добре усвідомлював загрозу самодержавному режиму від політичного аспекту всеслов'янської солідарності, досягнення якої було завданням таємного товариства, і наказав розслідувати його діяльність. Срезневський не був учасником цього товариства, але через знайомство з заарештованими він упродовж деякого часу перебував серед підозрюваних. На суто особистому рівні це не могло не вплинути на листування вченого із представниками зарубіжних країн.

Викриття київської змови вплинуло і на професійну роботу вчених, оскільки поряд із розслідуваннями та чистками імператор наказав кардинально змінити політику Міністерства освіти. У спеціальному таємному циркулярі від 27 травня 1847 р., адресованому попечителям навчальних округів, йшлося про посивність, слабкість, залежність іноземних слов'ян, які у більшості своїй не ставляться з симпатією до Росії, а просто переслідують свої корисливі інтереси, а це нічого доброго не принесе Православній імперії (Vlček 2002, 114).

Новий курс переоцінки відносин із іноземними слов'янами змінив пріоритети слов'янських відомств. Нові рекомендації, надіслані міністерством, встановили чітку межу між росіянами та західними слов'янами. Попереднє поняття «слов'яно-руське коріння» було стерто, тепер все більше говорили про «споконвічні російські принципи», пов'язані з православ'ям: «Російське слов'янство зі всією чистотою зобов'язане висловлювати беззастережну прихильність православ'ю і самодержавству (...) і все, що виходить за ці межі, є

домішкою чужорідних понять, грою фантазії чи мрії, за якою злочинці намагаються впіймати недосвідчених і захоплених мрійників» (Lapteva 1983, 37). У зв'язку з цим необхідно максимально обмежити обсяг викладання, зосередившись насамперед на вивченні античності та мови.

Другим істотним чинником, що вплинув на контакти Срезневського із зарубіжними країнами, стала революція 1848–1849 рр. у Центральній Європі. Якщо київське суспільство сприймалося як реальна загроза самодержавству «зсередини», то революція була серйозною загрозою «ззовні», і, як відомо, російський самодержець направив війська, щоб зупинити поширення нових ідей у Росії. Навіть сама думка про вимоги прав від Габсбургів, висловлена під час Слов'янського конгресу 1848 р., назавжди «скомпрометувала» західних слов'ян в очах імператора Ніколая I. Після 1849 р. у Росії з великою підозрою ставилися до контактів з чехами, словаками та іншими народами і це стало обставиною, з якою слов'яни не могли не рахуватися.

Крім того, міжнародним контактам заважала внутрішньополітична ситуація в імперії Габсбургів після придушення революції. Неоабсолютистська влада з підозрою ставиться до лідерів слов'янських національних рухів. Деякі з них (у тому числі найвідоміший славіст Павло Йозеф Шафарик) перебували під слідством, а потім надовго залишалися у центрі уваги поліції. Це вплинуло і на листування із зарубіжними країнами. Так, у середині XIX ст. внутрішньополітична атмосфера як у Росії, так і у Габсбурзькій монархії не сприяла активному листуванню. В умовах післяреволюційної реставрації не тільки особисті зв'язки, але навіть офіційний книгообмін між Академіями наук відбувався через жорсткий контроль цензури в обох країнах. Тож не дивно, що з деякими своїми колишніми кореспондентами у Центральній Європі Срезневський припинив листування, а тим, з ким продовжив, не написав нічого, адже це могло принести йому проблеми з цензурою.

Найбільш тривалими виявилися зв'язки славіста з бібліотекарем Національного музею В. Ганкою (Francev 1905, 56). У Чехії Ганка чи не

найактивніше брав участь у підтримці чесько-російських контактів (Francev 1902), у тому числі у роботі з іноземними практикантами. У студентські роки Срезневський захоплювався виданими Ганкою Краледворськими і Зеленогорськими літописами (Dostal 2003, 87), і їхнє особисте знайомство у Празі переросло у багаторічну дружбу, яка тривала два десятиліття. Неопубліковані листи Срезневського харківського періоду зберігаються у Літературному архіві Праги (LA: V. Hanka – I. I. Sreznevskiy), а деякі листи періоду 1850–1852 рр. опублікував сам Ганка на сторінках журналу «Чеський музей». Багаторічне листування вчених різних поколінь надає багату інформацію про професійний розвиток Срезневського та розкриває подробиці його особистого життя.

Стиль листування з Ганкою можна порівняти лише з кореспонденцією, адресованою національному лідеру Словаччини Людовіту Штуру. Срезневський познайомився зі Штуром 1840 року у Галле, де словак був студентом. Двоє молодих людей швидко потоваришували, і Штур із захопленням супроводжував мандрівника, знайомлячи його з видатними представниками національної культури та проводячи майже всі словацькі регіони. Срезневський одним з перших описав цей слов'янський народ, при цьому надовго завоювавши собі звання найкращого знавця його культури, мови й історії у Росії (Kishkin 1993, 124). Після повернення Срезневського на батьківщину відбувся обмін кількома дуже емоційними листами, деякі з яких опублікував В. Францев. «Як же ми, душе моя, пам'ятаємо тебе!», – пише Л. Штур в одному із них. «Щодня ти серед нас, адже ти завжди присутній у наших розмовах. Ти живеш у наших Татрах...»; «З палкою любов'ю згадують твоє миле ім'я» (Francev 1914, 50–51). Це справді так: спогади про зустріч давно хвилювали Штура, який присвячує їхньому сходженню на гору Кривань спеціальний вірш (Kodajová 2015, 182–206). Серед дружнього листування містяться також відомості про важкі починання славістики у Росії. Так, у листі від 17 травня 1843 р. Срезневський ділився: «Мені довелося мати справу зі студентами, щоб показати їм, що наше слов'янство не є таким звіром, яким

його вважали греки та римляни, і що ми повинні просто щиро звернутися до нього...» (Francev 1914, 296). Як і слід було очікувати, революційна діяльність Штура у 1848 р. здійснила незворотній відбиток на цих зв'язках.

Не надто об'ємним, але інформативним для нашого дослідження є листування Срезневського з краєзнавцем моравського маркграфства Алоїсом Шемберою. Ці джерела також зберігаються у Празькому літературному архіві (LA: A. Šembera. – I. I. Sreznevskiy). Як і Штур Шембера формувався під ідейним впливом Яна Колара (LA: A. Šembera – Jan Kolár). Шембера познайомився зі Срезневським під час академічної відрядження останнього, і з радістю показав йому пам'ятки рідного краю. «Чиста душа» моравця та його патріотизм залишилися у пам'яті російського славіста (LA: A. Šembera – I. I. Sreznevskiy). Шембера також був корисним для мандрівника своїми знаннями про локальну історію маркграфства. Також він цікавився минулим росіян, особливо монгольською навалою. У листі з Харкова від 1 грудня 1842 р. молодий вчений подякував Шемберу за співпрацю, описав зворотний шлях на батьківщину і повідомив йому, що його земляк, дехто Солянінов, був «доброю і освіченою людиною» поїхав до Центральної Європи вивчати німецьку філософію. У зв'язку з цим Срезневський просить свого друга прийняти його і надати конкретні настанови (LA: A. Šembera. – I. I. Sreznevskiy). Вони також обмінювалися професійною інформацією, оскільки Шембера збирав та надсилав фольклор з Моравії. Як свідчать листи, стосунки Срезневського з патріотично налаштованим моравцем були дружніми і розвивалися цілком у дусі слов'янської взаємності. Однак через кілька років після зустрічі життя обох зазнало серйозних змін, що позначилося на контактах. У 1847 р. Срезневський переїхав до Петербурзького університету, а трохи пізніше Шембера став першим професором чеської мови та літератури нової славістичної кафедри Віденського університету.

Листування з Павлом Йозефом Шафариком добре ілюструє перипетії наукових зв'язків Росії із Центральною Європою у межах славістики як міждисциплінарної науки. Воно було не таким активним, як з Ганкою, але

таким же тривалим. У чотирнадцяти листах Срезневського періоду 1841–1861 рр., що збереглися в архіві Шафарика, переважає обмін фаховою інформацією (Francev 1927). Науковці різних поколінь інформували один одного про нові славістичні видання, і Шафарик часто й активно цікавився відкриттям нових кириличних та глаголичні документів у російських книгарнях, інколи просив надіслати стенограми або нові видання, у тому числі пов'язані з болгарами. Збереглося також кілька рекомендаційних листів Срезневського, з якими його вихованці прибували до Праги.

Міжнародні контакти Срезневського під час роботи у Харківському університеті

Незабаром після повернення додому Срезневський очолив новостворену кафедру. Свою викладацьку діяльність він розпочав із написання вступу до славістики. У листі до Шембери він поділився, що цим вступом мав на меті представити спільні риси всіх слов'янських народів, у тому числі лужицьких сербів (LA: A. Šembera. – I. I. Sreznevskiy).

Навчальна програма відповідала комплексній методиці, розробленій Шафариком для першої слов'янознавчої кафедри в Європі (Gotovska-Henze 2018, 237–242). Це стосувалося як методики, так і навчальної програми. Початковий акцент робився на мовній підготовці і лише на наступному етапі на ознайомленні з історією окремих літератур. Підручники відсутні, вчителі викладали за власними конспектами. Особливо корисними на початковому етапі навчання були робочі конспекти чеського фольклориста і лексикографа Ф. Челаковського про порівняльну граматику слов'янських мов (Večerka 1995, 274), яку Срезневський привіз із Праги. Для деяких своїх учнів у межах їхньої мовної підготовки він також переклав з різних слов'янських мов уривки зі «Слов'янських старожитностей». Як видно з листування, В. Ганка брав участь у доборі старочеських текстів, але навіть з цією допомогою укладання підручника було здійснено не відразу.

На другому і третьому курсах Срезневський викладав історію та літературу північно-західних слов'ян – найближчих до росіян балтійських

слов'ян, лужичан, чехів і поляків. У огляді чеської літератури на другому курсі особлива увага приділялася внеску В. Ганки та Й. Юнгмана. Учні працюють з уривками з «Краледворського рукопису». Слухачам пропонувалося ознайомитися з трьома піснями з «Дочки Славії» Яна Колара. На велике розчарування вчителя ці твори спочатку не викликали інтересу аудиторії: у листі до В. Ганки молодий викладач скаржився, що його учні залишаються «глухими» до їхнього романтичного пафосу. Тим не менш, Срезневський висловлював свій оптимізм щодо майбутнього славістики у гуманітарних науках (Francev 1905, 57–58). З подальшого листування видно, що його надії виправдалися – «Дочка Славії» стала улюбленим текстом його учнів.

Впливи празької романтичної школи відчуваються й у викладі історії слов'ян. Срезневський поділяв багато ідей Шафарика про автохтонність походження слов'ян на старому континенті та їх культурну рівність з іншими стародавніми племенами, такими як кельти, германські та романські народи. Вивчення цього чисельного населення сприяло висвітленню минулого всієї Європи. На думку викладача-початківця, як слов'янство загалом, так і кожен його окрему галузь потрібно уважно вивчати, адже це несе у собі щось специфічне, неповторне.

Загалом у своєму підході Срезневський поділяє ідеї чеської романтичної історіографії щодо відродження малих слов'янських народів, яке він вважав суто еволюційним процесом (Dostal 1983, 102). Харківський славіст поділяє минуле слов'ян на п'ять великих періодів і дотримується думки, що у давнину слов'яни були єдиним цілим, яке лише пізніше під впливом різних обставин розділилося. Тобто автор підтримує концепцію Шафарика (Lapteva 2005, 203–204). Іншим впливом на підхід викладача щодо чеської історії було концепція Ф. Палацького, який бачив у середньовічному минулому головний процес – протистояння чеських королів німецькій агресії. Щодо протестантського періоду, то Срезневський зображував Яна Гуса як релігійного реформатора й «захисника чеської нації». Важливим у цьому випадку було те, що молодий викладач явно відрізнявся від деяких слов'янофільських поглядів, які

розглядають Гуса як борця за православну традицію у Чехії. Цікаво звернути увагу на погляди Срезневського щодо чеського національного руху. Він подає його розвиток, враховуючи деякі зовнішні впливи, наприклад, наполеонівські війни. Але головну роль відводив все ж патріотичній інтелігенції, яка помітно вплинула на формування нових генерацій (Dostal 1983, 96–115).

Докторська дисертація Срезневського (Sreznevskiy 1846b) також доводить вплив романтичних настроїв: вона присвячена найдавнішим слов'янським міфам. Ним було проаналізовано матеріали фольклорного, діалектологічного та етнографічного характеру, зібрані під час академічної відрядження. Харківський викладач відтворив загальнослов'янський язичницький пантеон, порівнявши його з пантеоном германських народів. У своїх лекціях і дослідженнях цього періоду він висловив сміливу тезу про трансфер функцій багатьох язичницьких богів у християнство та про різні темпи прийняття християнства як насильницьким способом, так і як шляхом тривалого процесу взаємопроникнення – теза, яка сьогодні є загальноприйнятою у науці. Досталь оцінив переваги цієї тези на тлі претензій тодішньої слов'янофільської історіографії, яка поширювала міф про швидке й добровільне прийняття християнства слов'янськими народами (Dostal 1993, 45). Після успішного захисту дисертації І. І. Срезневський став першим викладачем, який отримав ступінь «доктора слов'яноноруської філології» (Lapteva 2005, 207).

Харківська славістика у контексті інших російських університетів

Якщо порівняти методику та зміст навчання програми Харківського університету з іншими слов'янознавчими кафедрами, то виявляється, що вони дуже схожі. У Московському університеті, де славістика мала глибоку підготовку, навчальна програма починалася з лінгвістичної і розширювалася аналізом письмових пам'яток й уривків з літературних творів, при цьому обов'язково мали бути присутніми тексти з творів Шафарика. Зміст навчальної програми показував впливи празької школи – давня загальнослов'янська історія, етнографія, огляд літературної традиції. У дворівневій системі навчання перший професійний академічний викладач Московського університету Осип

Бодянський прагнув розкрити зв'язок історії з філологією, а з іншого боку – загальні закономірності російського та всеслов'янського духовного розвитку. У Петербурзі Пьотр Прейс також застосував комплексний метод, щоб представити слов'янство як єдине плем'я, яке необхідно вивчати на основі географічних, історичних, етнографічних та лінгвістичних даних – конкретно для кожного окремого «племени».

Також зазначимо, що подібні загальні закони викладання діяли і в університетах за межами Росії. На кафедрі славістики у Бреслау / Вроцлаві, відкритій 1842 р., Ф. Л. Челаковський викладав порівняльну слов'янську граматику та історію слов'янської культури та літератури [Šimeček 1995, 89]. Шафарик особисто брав участь у розробці програми Празької кафедри, відкритої кілька років потому. За його пропозицією, очільником цієї інституції став Челаковський. Російську та церковнослов'янську мову викладав В. Ганка – з 1849 р. доцент нової кафедри.

Хоча методика викладання слов'янознавчих кафедр у російських університетах не надто відрізнялася, окремі професори все ж робили певні авторські речі. П. Прайс спеціалізувався на болгаристиці¹ і з 1843 р. в Софійському університеті пропонувався курс середньовічної болгарської історії (інтереси викладача пов'язані насамперед з богомилами) (Lapteva 2005, 170). Бодянський був найкраще підготовлений у галузі богемістики, і кожен студент Московського університету в тій чи іншій мірі вивчав цю мову. У Казані, знову ж таки відповідно до підготовки вчителя та рекомендацій Шафарика, було запроваджено розширене вивчення церковнослов'янської мови. Як тільки Григорович очолив відповідну кафедру (за деякими авторами ще до цієї події) (Sergeev 1981, 326), він почав викладати сучасну болгарську мову. Його харківський колега також мав певні компетенції у цій сфері. Срезневський погано володів болгарською мовою і тому граматику не викладав, натомість ставив перед учнями завдання скласти «конспект» етнографічних відомостей

---

¹ Прайс є автором кількох статей про церковнослов'янську мову, глаголицю та середньоболгарські діалекти.

про болгар. У відповідь Григорович надіслав йому свої конспекти. Він також слідкував за розвитком болгарської літератури, знаючи особисто відомих діячів національного відродження (Н. Бозвелі, Б. Петкова, Г. Раковського, Л. Каравелова) і підтримував зв'язки з представниками інтелігенції як у цій країні, так і в еміграції (Бухаресті, Константинополі, Лейпцигу, Одесі). Своїми специфічними знаннями у цій сфері казанський славіст виявився корисним при упорядкуванні списку сучасних болгарських книг, який Срезневський опублікував 1846 року (Sreznevskiy, I.1846a).

З Харкова до Петербурга – професійна переорієнтація Срезневського

Раптова смерть П. Прайса у 1846 р. залишила славістичну кафедру столичного університету без викладача, і Срезневський вирішив зайняти вакантну посаду. В. Ганка скористався позитивним налаштуванням офіційних російських кіл щодо свого товариша, щоб рекомендувати його. У листі від 7 і 19 квітня 1847 р. на ім'я голови Російської церкви у Відні отця Раєвського зазначається, що: «З моєю рекомендацією Сергій Семенович Срезневський був запрошений з Харкова до Петербурга на заміну покійного професора Прайса (Zarubezhnye slavyany i Rossiya 1975, 113). 14 лютого 1847 р. В. Григорович писав Шемберу про зміни у складі славістичних кафедр, запевняючи його, що народні пісні, надіслані з Моравії, надійдуть Срезневському у столицю (LA: A. Šembera – V. Grigorovič).

Тоді офіційна ідеологія державного патріотизму та ідеологічного відриву Росії від європейських тенденцій охоплювала всі соціальні сфери, її прищеплювали зі студентської лави та пропагували університетські кафедри (Tsimbaev, N. 2005, 92). Нові керівники міністерства неухильно застосовували цю ідеологію у Петербурзькому університеті. Новий викладач не міг її не дотримуватися: від комплексної методики викладання, що базувалася на методичних нотатках проф. Ф. Л. Челаковського, відмовилися. Суто філологічного характеру набули курси «Вступ до слов'янської філології», «Історія та література слов'янських діалектів». Проте викладання середньовічної чеської історії зазнало лише незначних змін – воно незмінно

присутнє у навчальній програмі курсу «Слов'янські старожитності» аж до 70-х років XIX століття, проте у будь-якому випадку у зменшеному обсязі та з подаванням іншої добірки фактів (Dostal 1983, 98).

У новій ситуації Срезневський переорієнтував свої наукові інтереси, про що свідчить той факт, що відразу після приїзду до столиці він почав вивчати рукописну спадщину великоросів і білорусів. Уже в 1847–1848 навчальному році він викладав «Огляд найдавніших пам'яток російської писемності» та «Давньоруську і давньослов'янську писемність», дедалі більше зосереджуючи увагу на наукових дослідженнях у галузі руської палеографії. Основний внесок вчений робить у галузі палеографії.

У перші роки адміністрація й офіційні органи стежили, чи дотримуються славісти нових інструкцій: за спогадами студентів, лекції Срезневського часто відвідував ректор університету, а іноді, навіть, спеціальний довірений (Lamanskiy 1890, 23). До кінця життя відомий славіст не міг «без пристрасті і роздратування» говорити про «той важкий час...» (Lamanskiy 1890, 23). Срезневський називав систему нагляду «канцелярською», але, як зазначав його учень Ламанський, під нею вчитель мав на увазі не тільки дії офіційних органів, а й загальну атмосферу, що душила життя (Lamanskiy 1890, 24). Проте у цілому його багаторічна викладацька кар'єра у столичному університеті була плідною. Срезневський створив солідну школу, серед найбільш талановитих його випускників були відомі російські славісти молодого покоління, такі як Володимир Ламанський та Олександр Піпін.

Листування в умовах двосторонньої цензури

У несприятливому політичному середовищі 1860-х років відносини з Центральною Європою були ускладнені, але контакти не були повністю знищені. Найбільш регулярним лишалося листування з русофілом Ганкою, частину якого бібліотекар опублікував у спеціальній рубриці «Листи з Росії» музейного журналу (СМ 1850, 349–355). Обмін листами забезпечував підтримку дружніх відносин, але при цьому діяла негласна угода, ретельно приховувати все, що могло асоціюватися з політикою. Основними темами

лишалися слов'янські та літературні новації в обох країнах, інформація про офіційні видання Російської імператорської академії наук, подробиці професійного розвитку Срезневського та новини його сімейного життя. Листування з Шафариком також велося у «правильному» професійному дусі. Празький славіст продовжував цікавитися російськими літературними новинками і просив копії нещодавно виданих документів. Однак, в одному з листів цього періоду було критичне зауваження щодо незначної кількості опублікованих давньоруських документів, незважаючи на величезну кількість рукописів, зібраних у російських сховищах (Francev 1927, 26).

У листах Срезневського до Ганки та Шафарика з'явилася нова тема, пов'язана з направленням студентів та стажистів до Праги, а забезпечували стажування обидва чеські вчені. Серед перших випускників Срезневського поїхав до Праги болгарин Константін Петкович з Баштино сядо, що у районі Велеса (нинішня Північна Македонія). У рекомендаційному листі зазначалося, що Петкович «болгарин за походженням», за ідентичністю «справжній слов'ян». Він прямував до своєї «маловідомої батьківщини». Нарешті, автор листа просив Шафарика надати вказівки та поради юнакові (Francev 1927, 880–881). Лист, адресований Ганці, мав схожий зміст, але з ще більш чітким повідомленням. У ньому молодий випускник характеризувався як представник третього покоління, яким опікувалися празькі славісти. Цим Срезневський хотів підкреслити, що він і перші російські славісти сформувалися під впливом чеських учених, а тепер і болгари так само отримували необхідну підтримку. Вигода була взаємною, адже молоді болгари стали надійними інформаторами про свою батьківщину й іноді привозили до Праги примірники щойно виданих болгарських книг¹.

Проте Петкович не виправдав сподівань, не став «товаришем славістів у третьому поколінні», а Шафарик висловив загальне розчарування молодими російськими випускниками, які мало знали літературні джерела і тому були

---

¹ У бібліографічній збірці Шафарика донині зберігається кілька таких книг, на яких стоїть автограф К. Петковича.

схильні підтримувати недоведені гіпотези. Срезневський намагався захистити свою школу. Він написав, що не слід робити узагальнюючих висновків щодо болгар. Під час навчання Петкович брався за різні справи, але не зосередився на конкретній темі і, за винятком болгарських перекладів деяких частин рукописів Ганки, не представив жодного дослідження своєму професору (Gotovska-Henze, T. 2020, 366).

На відміну від Петковича, «товаришем третього покоління» славістів виявився інший болгар, який прибув з Росії – Іван Шопов, який протягом трьох років навчався на славістичних курсах Московського університету, але після того, як він не отримав стипендії, Бодянський у 1850 р. надіслав щодо нього два рекомендаційні листи до Праги (Francev 1927, 147–148). Не маючи гуманітарної освіти, молодий болгарин виявився дуже корисним співробітником у проектах чеських учених (передусім П. Я. Шафарика, В. Ганки, Ф. Л. Челаковського).

Хоча Шопов не вступив на денну форму навчання на щойно відкриту славістичну кафедру, він відвідував лекції зі слов'янознавства і надав цінний матеріал для порівняння з викладанням в університетах двох імперій. Він зазначав, що лекції В. Ганки з русистики особливо не відвідували. Натомість, Челаковський викладав перед великою аудиторією і користувався шаною студентів. Шопов вважав його «похвальним» за компетентність і педагогічний досвід, але все ж, зазначав Бодянському, що лекції зі славистики у Празі були нижче за рівнем якості, аніж ті, які він слухав у Москві. На його думку, основним їх недоліком була надмірна теоретична спрямованість навчання – «як у німців» (Minkova 1975, 96). Це твердження було справедливим, особливо щодо місцевої болгаристики. Челаковський погано знав тогочасну болгарську мову і послуговувався старими болгарськими зразками, а під час викладання їхньої історії цілком спирається на праці Шафарика.

Шопов виявився цінним помічником для вчених-славістів, що об'єдналися навколо Національного музею. Як і Петкович, він переклав деякі літописи

Ганки¹, брав участь в укладанні «поліглоту» для Краледворського літопису, а також допомагав Шафаріку у доповненні матеріалів з його болгарської колекції. За рекомендацією чеського славіста юнак уклав і 1852 р. опублікував у Празі перший список щойно виданих болгарських книг. Це перша бібліографія, укладена болгарською. «Список болгарських книг відродженої болгарської писемності ХІХ ст.» Шопова містив 51 назву і суттєво доповнював бібліографію, опубліковану І. Срезневським у 1846 році.

Листи Шопова до Бодянського є гарним джерелом інформації про роботу діячів Національного музею, літературні та культурні новації Праги середини ХІХ століття, а також ставлення молоді до політичної дійсності. Показовим у цьому плані є один із його листів, у якому він зі співчуттям згадує ім'я відомого анархіста Міхаїла Бакуніна. Бодянський довго мовчав і не відповідав молодому болгарину, але у наступному листі до Ганки від 27 серпня 1851 р. привітав Шопова, багатозначно наказавши переказати, що він особисто цікавиться його «виключно» літературними [підкреслено в тексті оригіналу – б. м., Т. Г.-Х.] новинами» (Minkova 1975, 127). Цей епізод добре ілюструє суто професійний характер міжнародного листування російських славістів цього періоду.

Відомості про професійний розвиток Срезневського дає листування першого очільника славістичної кафедри Харківського університету. Воно також може проілюструвати успіхи та труднощі початкового періоду славістики у Росії. Ця нова наука зародилася в епоху романтизму і зробила свої перші кроки під знаком культурного відродження слов'янських народів, у тому числі й українців. Під час навчання Срезневський був схильний до помірковано ліберального крила національно-культурного руху. За духом і змістом цей рух йшов паралельно з ідейним «пробудженням» слов'янських підданих імперії Габсбургів. Не випадково, що під час свого академічного відрядження харківський славіст-початківець так багато спілкувався з очільниками рухів різних куточків строкатої монархії.

---

¹ Переклади Шопова і Петковича видав сам Срезневський, а повний переклад Краледворського літопису болгарською мовою зробив Райко Жинзіфов у 1863 році (Kirilova, 2007, 11–35).

Водночас, як заявив сам Срезневський у своїй вступній лекції, саме «Слов'янське відродження» зацікавило науковців і призвело до послідовного відкриття слов'янських кафедр у різних європейських університетах. Викладацька діяльність молодого викладача у Харкові професійно визначалася комплексною методикою, розробленою П. Й. Шафариком. Майже без винятку, вона продовжилася у всіх інших університетах, де він викладав. Його діяльність відбувалася під знаком слов'янської взаємності, яку вчений не тільки поділяв, але й відводив у її реалізації особливе призначення саме росіянам. Дві лінії – професійна та ідеологічна – більшою чи меншою мірою зустрічаються у всіх листах, якими Срезневський обмінювався з колегами та друзями з Центральної Європи, під час його харківського періоду.

Викладацька діяльність Срезневського цього періоду (як і його колег) ілюструється застосуванням комплексного методу у науці славістиці. Слов'яни представлялися як давня спільнота з власною розвиненою духовною культурою, що виявлялася у сфері фольклору, народної культури, релігійних обрядів. Водночас у контексті об'єднавчої ідеї слов'янської взаємності розвивався інтенсивний літературний обмін між різними народами. До середини століття слов'янська ідея знайшла своє місце у конкретних політичних платформах. І Кирило-Мефодіївське товариство, і Слов'янський з'їзд 1848 р. довели, що слов'янські народи були противниками абсолютної влади і прагнули до більш демократичного правління відповідно своїм національним особливостям. Поразка революції у Центральній Європі та зміцнення самодержавства у Росії поклали край цим політичним прагненням і, не в останню чергу, негативно вплинули на міжслов'янські відносини. В умовах посилення цензури контакти звільнилися від попереднього ідеологічного змісту і зводилися до врегульованих професійних відносин у руслі «суто літературних новинок». Однак у 1960-х роках чесько-російський слов'янський «міст» не був зруйнований і випускники російських славістичних кафедр, серед яких дедалі більше було болгар, виїжджали до Праги. У контексті чесько-російської літературної співпраці з'явився і перший бібліографічний

твір, автором якого був болгарин. Листування Срезневського з колегами і друзями у Центральній Європі ілюструє всі ці процеси змін. Як джерело, воно містить чимало інформації. Крім того вона є свідченням того, що послідовно замовчувалося...

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

ANM IX D 17. [National Museum's Archive – Prague] List of Bulgarian publications.

Archiv Národního Muzea – Praha IX D 17. Popis písemností bulharských.

Bilunov, B. N. 1983. К истории славяноведения в Московском университете (1811–1835) [Bilunov, B. N. A Contribution to history of Slav Studies at Moscow University (1811–1835)]. *Iz istorii universitetskogo slavyanovedeniya v SSSR. Sbornik statey i materialov k 80-letiyu S.A. Nikitina*. Red. N.M. Sidorov. Moscow University. S. 3–33 (In Russian).

Билунов, Б. Н. К истории славяноведения в Московском университете (1811-1835). *Из истории университетского славяноведения в СССР. Сборник статей и материалов к 80-летию С.А. Никитина*. Ред. Н.М. Сидоров. Москва, 1983, Изд. Московского университета. С. 3–33.

Bogatova, G. A. 1993. I. I. Sreznevskiy i slavyanskaya istoricheskaya leksikografiya. [I. I. Sreznevskiy and Slav historical lexicology] *Slavyanskije yazyki, pismenost i kultura. (Vklad I. Srezneskogo v ikh razvitii)* Red. V. V. Kolesov, Kiev, Institute of Linguistic Studies A.N. Potebnya, s. 50–63. (in Russian).

Богатова, Г. А. 1993. И. И. Срезневский и славянская историческая лексикография. *Славянские языки, письменность и культура. (Вклад И. Срезнеского в их развитии)* Ред. В.В. Колесов. Киев, Институт языковедения им. А. Н. Потебня, с.50–63.

ČSM, 1850. Časopis Českého Musea [Czech museum's magazine], XXIV, 1850, № 2, 349–355.

Dostal, M.Yu.1983. Istoriya Chekhii v lektsionnykh kursakh I. I. Sreznevskogo (50ie gody XIX l) [History of Czech Lands in lectures's courses of I. I. Sreznevskiy]

Iz istorii universitetskogo slavyanovedeniya v SSSR.Sbornik statey i materialov k 80-letiyu S.A. Nikitina. Red. N. M. Sidorov. Moscow University, s. 96–119. (in Russian)

Досталь, М. Ю. 1983. История Чехии в лекционных курсах И.И. Срезневского (50ие годы XIX в.) *Из истории университетского славяноведения в СССР.Сборник статей и материалов к 80-летию С.А. Никитина.* Red. Н.М. Сидоров. Изд. Московского университета, с. 96–119.

Dostal, M. 1993 Yu. I. I. Sreznevskiy kak istorik-slavist. [I. I. Sreznevskiy as a Slavic historian.] *Славянские языки, письменность и культура. (Вклад И. Срезнеского в их развитии)* Red. В.В. Колесов. Киев, Institute of Linguistic Studies A.N. Potebnya s.42–50. (in Russian)

Досталь, М. Ю. И. И. Срезневский как историк-славист. *Славянские языки, письменность и культура. (Вклад И. Срезнеского в их развитии)* Red. В.В. Колесов. Киев Институт языковедения им. А. Н. Потебня, s.42–50.

Dostal, M. Yu. 2003. I. I. Sreznevskiy i ego svyazy s chekhami i slovakami. Moskva, RAN, 476 s. [I. Sreznevskii and his connections to Czechs and Slovaks]. Moscow, Institute of Slavic Studies RAS, 476 s. (In Russian).

Досталь, М. Ю. 2003. И. И. Срезневский и его связи с чехами и словаками. Москва, РАН, 2003, 476 с.

Frantsev, V. A. 1902. Ocherki po istorii cheshkago Vozrozhdeniya. Varshava [Writings on the history of Czech Renaissance. Warsaw]. (in Russian).

Францев, В. А. Очерки по истории чешкаго Возрождения. Варшава, 1902.

Frantsev V. A. 1905. Pisma k Vyacheslavu Ganke iz slavyanskikh zemel. [Letters to Vyacheslav Gank from Slavic lands] Varshava. (in Russian).

Францев, В. А. 1905. Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель, Варшава.

Frantsev, V. A. 1914 I. I. Sreznevskiy i slavyanstvo. Sankt Peterburg. Францев, В. А. 1914с И. И. Срезневский и славянство. Санкт Петербург, 1914.

Francev, V. A. 1927. Korespondence Pavla Josefa Šafařika. [Pavel Josef Shafarik's correspondence]. Praha. (In Czech).

Gotovska-Henze, T. 2013. Etnograficheskoe puteshestvie po cheshskim zemlyam (1840) v profesionalnom razvitiy I. I. Sreznevskogo. [The Ethnological Trip in Czech Lands (1840) in the professional Development of I. I. Sreznavskii] *Voprosy natsionalnoy istoriografii i narodnykh istoricheskikh predstavleniy slavyan i ikh sosedey*. Red. O. V. Matveev. Krasnodar. (In Russian).

Готовска-Хенце, Т. Этнографическое путешествие по чешским землям (1840) в профессиональном развитии И. И. Срезневского. *Вопросы национальной историографии и народных исторических представлений славян и их соседей*. Ред. О. В. Матвеев. Краснодар, 2013, с. 172–178.

Gotovska-Henze, T. 2018. Kirilskiyat kod. Slavistikata i preotkrivaneto na balgarite. Sofia, Paradigma, 365 s. [The Cyrillic Code. The Slavic Studies and the rediscovery of Bulgarians]. Sofia, Paradigma, 365 s. (In Bulgarian).

Готовска-Хенце, Т. Кирилският код. Славистиката и преоткриването на българите. София, Парадигма, 365 с.

Gotovska-Henze, T. 2020. Balgarite v cheshko-ruskia knizhoven obmen (30-ti – 60-te godini na XIX v.) [Bulgarians and the Czech-Russian Literary Exchange (30th – 60th years of 19th C.) Doctor's thesis. Sofia, 2020, 402 s

Готовска-Хенце, Т. Българите в чешко-руския книжовен обмен (30-ти – 60-те години на XIX в.) Дисертационен труд за присъждане на научната степен Доктор на науките. София, 2020, 402 с.

Kievskaya starina 1901. Iz perepiski I.I.Sreznevskago 1829–1839 gg. [From correspondence of I. I. Sreznevskiy] *Kiev's antiquity*, Kiev. (in Russian)

Киевская старина, 1901. Из переписки И. И. Срезневского 1829–1839 гг.

Kirilova, A. 2007. O vzaimootnosheniyakh Rayko Zhinzifova s moskovskimi slavyanofilami i uchenymi- slavistami. [About Rayko Zhinzifov's relationships with the Moscow Slavophiles and Slavonic Scholars]. *Bulgarian Historical Review*. Sofia, 1–2, s.11–35. (In Russian).

Кирилова, А. 2007. О взаимоотношениях Райко Жинзифова с московскими славянофилами и учеными- славистами. *Bulgarian Historical Review*. София 1–2, с. 11–35.

Kishkin, L. S. 1993 Izmail Sreznevskiy v Slovákii.[Izmail Sreznevskiy in Slovakia.] *Slavyanskíe yazyki, písmenost i kultura. (Vklad I. Srezneskogo v ikh razvitii)* Red. V.V. Kolesov, Kiev, Institute of Linguistic Studies A.N. Potebnya, s. 124-130. (in Russian).

Кишкин, Л. С. 1993 Измаил Срезневский в Словакии. *Славянские языки, письменность и культура. (Вклад И. Срезнеского в их развитии)* Red. В .В. Колесов. Киев, Институт языковедения им. А. Н. Потебня, с.124–130.

Kodajová, D. 2015. Oslavy Ľudovíta Štúra ako médium formovania historickej pamäti Slovákov. [The Ľudovíta Štúr's celebrations as means for the formation of Slovaks's Historical Memory]. *Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov.* (Ed. P. Macho, D. Kodajová). Bratislava, Academia, s. 182–206. (In Slovak).

LA: V. Hanka – I. I. Sreznevskiy. Literární Archiv . Fond V. Hanka: Korespondence přijata - I. I. Sreznevskiy

LA: A. Šembera - V. Grigorovič. Literární Archiv Fond. A. Šembera: Šembera: Korespondence přijata – V. Grigorovič.

LA: A. Šembera. – I. I. Sreznevskiy. Literární Archiv Fond. A. Šembera: Korespondence přijata – I. I. Sreznevskiy

LA: A. Šembera – Jan Kolár. Literární Archiv Fond. A. Šembera: Korespondence přijata – Jan Kolár.

Lamanskiy, V. I. 1890. I.I. Sreznevskiy (1812–1880). Moskva, 41 s. [I. Sreznevski. (1812–1880)] *Moscow University*, 41 s. (In Russian).

Ламанский, В. И. 1890. И.И. Срезневский (1812–1880). Москва, 41 с.

Lapteva, L. P. 1983. Prepodavanie slavisticheskikh distsiplin v moskovskom universitete v XIX – nach. XX veka. [Slavic Disciplines Teaching at Moscow University 19th-beginning of 20th C.] (in Russian) *Iz istorii universitetskogo slavyanovedeniya v SSSR.Sbornik statey i materialov k 80-letiyu S.A. Nikitina.* Red. N.M. Sidorov, Moskow University, s.34–56.

Лаптева, Л. Преподавание славистических дисциплин в московском университете в XIX – нач. XX века. *Из истории университетского славяноведения в СССР. Сборник статей и материалов к 80-летию*

С. А. Никитина. Ред. Н.М. Сидоров, 1983 Изд. Московского университета, с. 34–56.

Lapteva, L. P. 2005. Istoriya slavyanovedeniya v Rossii v XIX. veke. Moskva, Institut slavyanovedeniya, 848 s. [History of Slav Studies in Russia in 19th C.]. Moscow, Institute of Slavic Studies RAS, 848 s. (In Russian).

Лаптева, Л. П. 2005 История славяноведения в России в XIX. веке. Москва, Институт славяноведения, РАН, 848 с.

Lavrov, P. A., M. N.Speranskiy. 1895. Pisma Pavla Yozefa Shafarika k O. M. Bodyanskomu (1838–1857) s prilozheniem pisem P.Y.Shafarika k V. I. Grigrovichu. Moskva, 223 s.[Pavel Yozef Shafarik's letters to O. M. Bodyanskiy (1838-1857); P.Y.Shafarik's letters to V. I. Grigrovichu added] Moscow, 223s. (in Russian).

Лавров, П.А., М.Н. Сперанский. 1895. Письма Павла Йозефа Шафарика к О.М. Бодянскому (1838–1857) с приложением писем П.Й. Шафарика к В.И. Григоровичу. Москва, 223 с.

Minkova, L. 1975. Pisma na trima balgarski vazrozhdenci ot Praga.[Letters of three Bulgarian Revivalers]. *Balgaro-Cheshkata družba v istoriyata na XIX v.Red.E. Georgiev, Yu. Dolanskyi.* Sofia, Bulgarian Academy of Sciences, s.89–102. (In Bulgarian)

Минкова, Л. Писма на трима български възрожденци от Прага – В: *Българо-чешката дружба в историята на XIX в.* Ред. Е. Георгиев, Ю. Долански. София, Изд. БАН, с.89–102.

Sergeev, A. V. 1981. Viktor Grigorovich i problemite na Balgarskoto vazrazhdane. [Viktor Grigorovich and Bulgarian Renaissance Issues] *Balgarskoto Vazrazhdane i Rusia. Red. D. Kosev.* p. G. Dimitrov, s. 317–336. (in Bulgarian)

Сергеев, А. В. Виктор Григорович и проблемите на Българското възраждане – Българското Възраждане и Русия. Ред. Д. Косев, 1981, п. Г. Димитров, с. 317–336.

Sreznevskiy, I.1846a Ocherk knigopечатaniya v Bolgarii. – Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya (ZhMNP), [A Study on the bookprinting in

Bulgaria]. *Magazine of national Enlightenment* St. Peterburg, Vol. LI, 9, part V, s.1–28. (In Russian).

Срезневский, И. 1846а Очерк книгопечатания в Болгарии. – Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП), ч. LI, 9, отд. V, с. 1–28.

Sreznevskiy, I. I. 1846b. Svyatilishcha i obryady yazycheskogo bogoslužheniya drevnikh slavyan, po svidetelstvam sovremennym i predaniyam. Kharkov. [Saint places and rituals of ancient Slavs's pagan religion, according to contemporary proves and legends] Kharkov. (in Russian).

Срезневский, И. И. 1846b. Святинища и обряды языческого богослужения древних славян, по свидетельствам современным и преданиям. Харков.

Šimeček, Z. 1995. Institucionální předpoklady studia slovanských jazyků, kultury a dějin slovanských národů. [Institutional preconditions for the study of Slavic languages, culture and history]. *Opera Instituti Historie Praguae*. Praha, Historický ústav, ser. A : Monografie, issue 12 , s.50–119. (In Czech).

Tsimbaev, N. 2005. Istoria na Rusia (XIX – nachaloto na XX v.) [History of Russia (19th – beginning of 20th C.)] Vol.1, Sofia, Paradigma, 323 s. (In Russian).

Цимбаев, Н. История на Русия (XIX – началото на XX в.), т.1, София, Парадигма, 323 с.

Večerka, R. 1995. Slovanská jazykověda. [Slavic linguistic science]. *Opera Instituti Historie Praguae*. Praha, Historický ústav, ser. A : Monografie, issue 12 , s. 230–264. (In Czech).

Vlček, R. 2002. Ruský panslavismus – realita a fikce. [Russian Panslavism – Reality and Fiction] (In Czech) Praha, Institute of History, CAS,291 s. (In Czech)

Zarubezhnye slavyany i Rossiya 1975. [Foreign Slavs and Russia] *Materialy k istorii slavistiki. (Iz arkhiva Raevskogo)*. Institut slavyanovedeniya, 576 s. (in Russian)

Зарубежные славяны и Россия 1975. Материалы к истории славистики. (Из архива Раевского). Институт славяноведения, 1975, 576 с.

Zinchuk, L. D. 1993. I. I. Sreznevsky`j i T. G.Shevchenko.[I. I. Sreznevskiy and T. G. Shevchenko]. *Славянские языки, письменность и культура. (Вклад И.*

Срезнеского в их развитии) Ред. В. В. Колесов. Киев, Institute of Linguistic Studies A. N. Potebnya. s.158–169. (in Ukrainian).

Зінчук, Л. Д. І. І. Срезневский і Т. Г.Шевченко. *Славянские языки, письменность и культура. (Вклад И. Срезнеского в их развитии)* Ред. В. В. Колесов. Киев, Институт языковедения им. А. Н. Потебня, с.158–169.

Дата подання статті у редакцію – 2 липень 2021 р.